

УДК 159.923.2

ІРИНА ЛИТВИНЕНКО

м. Миколаїв

lis2806@mail.ru

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ СХИЛЬНИМИ ДО БРОДЯЖНИЦТВА

У статті висвітлені особливості сучасного світу, які суттєво впливають на якість життя людини, її найближче оточення – сім'ю, на підростаюче покоління. Наголошено на дефіциті позитивного впливу на підлітків з боку батьків та соціуму. Розкрито чинники провокуючі девіантну поведінку підлітків – бродяжництво та підкреслена провідна роль практикуючого психолога школи у наданні психологічної допомоги цим підліткам. Виявлені «слабкі» місця в професійній підготовці студентів-психологів та представлені практичні кроки, які сприяють формуванню готовності майбутніх психологів до роботи з підлітками означеної групи, спираючись на когнітивний, мотиваційно-оціннісний, діяльнісно-компетентнісний компоненти.

Ключові слова: професійна підготовка, підлітки, бродяжництво, девіантна поведінка, сім'я, практикуючі психологи, нова соціальна ситуація розвитку, освіта, методи навчання, компоненти готовності.

Сьогодні топ-темою для обговорення на вищому рівні всіх провідних країн світу – сучасний світ – мінливий, новий, стрімкий, непередбачуваний (Швейцарія, Давос, 19.01.2017 р.), в якому людині необхідно навчитися ефективно функціонувати, бути успішною, здійсненою, виховувати нове покоління з урахуванням нових умов існування.

Однак, сучасний світ, характер усіх його процесів не лише активізують творчий, духовний потенціал людей, а й викликають певну дезорієнтацію, яка виливається у масовий соціально-психологічний стрес.

Нині кожна людина «шкірою» відчуває змінність, швидкоплинність життя, яке перенасичене складними, психотравмуючими ситуаціями, які породжують низку негативних явищ: «занурення» у віртуальний світ, що розцінюється як «втеча» від реального життя, вирішення проблем, фрустрацію, відчуття самотності, безпорадності перед шаленими змінами, темпом життя, знецінення свого «Я», втрати впевненості у завтрашньому дні, життєвого сенсу, зміцнення моральних, ціннісних, соціальних детермінант, деформацію особистості тощо. Все це свідчить про те, що психічний стан суспільства досить далекий від благополуччя, психологічного комфорту, а значить суттєво впливає на якість життя людини, відбивається на її найближчому середовищі –

сім'ї і, в першу чергу, на наймолодших її членах – дітях, на розвитку їхньої особистості, здоров'ї (усіх складових), сприйнятті дійсності, життя в цілому, тобто на якості проживання дитиною свого Дитинства. Саме діти – «наймолодші пагони людства» (А. М. Богуш), сьогодні знаходяться, так би мовити, під подвійним психологічним тягарем.

Так, з одного боку, дитина бачить батьків, психологічно пригнічених своєю безпорадністю перед «важким» життям, обтяжених своїми проблемами, неспроможних їх розв'язати, розгублених, які своєю зайнятістю, поведінкою, обмовками дають їй зрозуміти, що їм не до її проблем, радощів, хвилювань. Значна кількість батьків, ще й примудряється перекласти свої проблеми на дітей, звинувачуючи їх «у всіх гріхах», демонструє свою дезорієнтацію в житті, інфантильні форми поведінки, самоосувається від їхнього виховання, «сидить» в соціальних мережах і не задовольняє базову потребу дитини у «живому спілкуванні». Підростаюче покоління майже не має позитивних зразків поведінки дорослих. Це вказує на різку зміну системи взаємостосунків батьків і дітей, але, якщо говорити у більш широкому сенсі – між Дорослим світом і Дитинством. Це виявляється у психологічному відстороненні батьків від психологічного, емоційного життя своїх дітей, відсутності

діалогу між ними. Зростаюча особистість таку поведінку батьків розцінює як байдужість, що є страшним нищівним ударом по дитячому егоцентризму. Байдужість батьків для дитини – психологічна провокація, яка штовхає її шукати розуміння, спілкування, вихід із складної ситуації поза рідною домівкою – на вулиці, віртуальному світі тощо. Батьківську байдужість діти часто сприймають як покарання, непотрібність. Сьогодні дуже часто можна почути від батьків: «Ми не знаємо, що робити з нашою дитиною, вона нас не слухає», що красномовно вказує на батьківську кричущу неефективність. На сьогодні ми можемо сміливо констатувати – у багатьох сім'ях відсутній міцний емоційний зв'язок між батьками та їхньою дитиною, відбувається збіднення змісту спілкування, зникнення спільних форм сімейного дозвілля, діяльності, які об'єднують усіх членів сім'ї, спостерігається низький рівень психологічної культури, психологічної освіченості батьків.

Іншими словами, більшість батьків емоційно, психологічно відірвані від дитинства, його цілісного всебічного розуміння. За словами Д. І. Фельдштейна у батьків «відсутня ефективно діюча система взаємодії з дитиною, як носієм Дитинства» [8, 10], тому що, цей дивовижний, особливий світ на «ім'я» Дитинство, нерідко «закритий для більшої частини дорослого суспільства» [2, 27].

У результаті ми бачимо, що сучасна дитина «перебуває поруч, але не всередині дорослого світу» [8, 14]. Така ситуація є загрозливою не тільки для гармонійного розвитку підростаючого покоління – кожної дитини, а й для всього суспільства – маємо шалений «вибух» деструктивної поведінки дітей, підлітків, знецінення дітьми батьківського авторитету тощо. На жаль, останні десятиліття, ми – доросла спільнота, приділяли більше уваги когнітивному розвитку особистості дитини, її активності в соціальному плані і вкрай рідко – формуванню теплих стосунків, взаємодії батьків і дітей. Платнею за свою неувагу до внутрішнього світу дитини з боку суспільства і, в першу чергу, з боку найрідніших людей – батьків, є та моральна криза, яка охопила майже всі сторони нашого соціального буття, величезна духовна прірва між дорослими і дітьми.

З іншого боку сучасна дитина вже з малечку знаходиться у принципово новій ситуації – розгорнутому соціальному, знаннєвому просторі. Завдяки науково-технічному прогресу, світ дуже рано максимально відверто розкривається перед дитиною і вона максимально відкрита перед ним, оскільки батьки, своїми ж руками, майже з пелюшок, «віддають» її екрану. Саме він супроводжує малечу, навіть у такі важливі для неї, в цьому віці, режимні моменти, як прийом їжі, засинання, привчання до горщика, одягання тощо. Молоде підростаюче покоління називають «екранним», тому що воно зростає, дорослішає перед бездушним холодним екраном телевізора, комп'ютера і з якого безконтрольно, з боку дорослих, безкінечним потоком ллється на дитину інформація, яку, в силу свого віку, вона ще не може фільтрувати, критично сприймати все, що бачить, чує. Цінності, які часто пропагують засоби масової інформації можуть провокувати агресію, бездуховність, «свободу» моралі. Маленька особистість починає сприймати побачене як норму. За статистикою 40% молодих людей скоюють злочин під впливом побаченого з екрану. Нині спостерігається стійка тенденція до негативної зміни ціннісних орієнтацій дітей, підлітків, які майже втрачають традиційні уявлення про норму соціально схваленої поведінки. Розпуста, вседозволеність, сприймаються як свобода особистості, пияцтво, наркоманія, бійки, лихослів'я, відверта сексуальність тощо, часто втрачають своє традиційно негативне значення. Інформація з екрану впливає на дитячу свідомість, змінює потреби, систему цінностей, нав'язує сумнівні стандарти, моделі поведінки.

Відсутність близьких емоційних зв'язків між батьками та дитиною, відсутність позитивних ранніх переживань дитиною в сім'ї, сприйняття агресивної, спокусливої інформації з екрану часто призводять до вибуху агресії у молоді, про що свідчать жажливі повідомлення з телепрограм «Новини», «Надзвичайні новини», «Стосується кожного», «Говорить Україна» тощо. Втечі з дому, жорстокі бійки дітей, прилюдне цинічне знущання над тим, хто слабкіший і т. п. – спосіб розв'язання конфлікту, який, для певної групи дітей, є дієвим, правильним. Більше того, діти фільмують ці

сцени і хизуючись викладають їх у соціальні мережі (кібер-булінг).

Як бачимо, у сучасних умовах, які характеризуються інформаційною глобалізацією природна соціалізація підростаючого покоління підмінюється телеекранною.

Сьогодні, на жаль, констатуємо: сучасні діти відчувають серйозний дефіцит позитивного впливу, як з боку оточуючого світу, соціуму, який є динамічним, комп'ютеризованим, прагматичним, непередбачуваним, який лякає своєю надто відвертою відкритістю, величезною кількістю спокус, перед якими важко встояти, перенасичений психотравмуючими подіями так і з боку багатьох соціальних інститутів, серед яких найбільш значущим, найближчим для них є сім'я і яка, для певної групи дітей не стала тим «теменосом» – священним місцем, в межах якого, за стародавніми греками, дитя відчуває та переживає присутність божественного, захищеність, душевний комфорт. Для цих дітей, їхня сім'я – арена для виживання.

Як бачимо, турбота, любов до дитини декларується дорослими лише на папері або проголошується гучними гаслами, а насправді, ніхто, ані сім'я, ані інші соціальні інституції (у своїй більшості) не несуть відповідальність за якість життя дитини, не захищають її дитинство, не забезпечують, належні із свого боку, психологічно комфортні умови для її розвитку. Образно кажучи, діти – одна з найнезахищеніших категорій, вже із свого ніжного, «золотого часу життя» (В. В. Зеньковський) – з дитинства, відкриті «семи вітрам», які у більшості випадків, є холодними, пронизливими. Це означає, що діти не відчувають себе психологічно захищеними, потрібними, психологічно комфортно, навіть у своїй сім'ї. Такий внутрішній стан виливається зовні – і це лише верхівка айсберга: шалена агресія, недовіра, небажання дорослішати, протидія дорослим, бродяжництво, вибивання силою із «сідла» своїх суперників, егоцентризм тощо. Все це потворна маска дитини нам – дорослим, яка приховує її внутрішні переживання, тривоги: самотність, непотрібність, нерозуміння на які цінності необхідно орієнтуватися, як конструктивно пізнавати, взаємодіяти, «дружити» з величезним світом і головне –

відсутність надійного плеча в особі старшого, мудрого, розуміючого дорослого, який має «багатий життєвий досвід, який узяв би на себе не тільки відповідальність за неї, не тільки турботу про її благо, а й про радощі і хвилювання» [7].

З огляду на сказане, виходить, що дитина з дитинства змушена йти по життю, як по канатній доріжці, без страховки, наодинці із своїми питаннями, страхами, переживаннями, тривогами, без підтримки дорослих, чітких орієнтирів на соціальні норми, що призводить до формування соціальної дезорієнтації. Такий стан призводить до певних негативних наслідків, реакції на всіх рівнях психіки: на когнітивному, емоційному, поведінковому, до появи складного внутрішнього конфлікту, до деструктивних змін емоційно-оцінного компоненту «Я-концепції» особистості.

Сьогодні, на нашу думку, така освітня інституція, як загальноосвітня школа, може стати для багатьох школярів, тим оазисом, де вони відчувають себе психологічно захищеними, отримують психологічну підтримку, відповіді на свої «пожежні» запитання, знайдуть взаєморозуміння, «живе» спілкування, увагу до свого «Я».

І в цьому процесі «перша скрипка» належить практикуючому психологу школи (представник психологічної служби), який і виступить для кожної дитини в ролі старшого, мудрого друга, який буде для неї «надійним плечем» і який на практиці забезпечить психологічно комфортні умови розвитку. Педагоги, соціальні працівники, практикуючі психологи середньої школи наголошують – тривожним симптомом є зростання кількості підлітків з девіантною поведінкою, яка проявляється в асоціальних конфліктах, агресивних учинках, деструктивних та аутодеструктивних діях, відсутності інтересу до навчання, втечі від батьків тощо. Все це відбувається, як ми зазначали, під впливом негативних чинників: різка зміна умов, соціальної ситуації життя, розвитку дитини, сімейне неблагополуччя, негативний вплив соціального середовища, що викривляє хід соціального розвитку зростаючої особистості.

З огляду на сказане, стає зрозумілим, які високі вимоги висуває сучасна загальноосвітня

школа до професійної підготовки практикуючих психологів. Саме тому нагальним та актуальним стає питання якості підготовки майбутніх психологів до роботи з такою категорією підлітків, які характеризуються девіантною поведінкою, одним з видів якої є бродяжництво.

Мета статті: висвітлити практичні кроки формування готовності студентів-психологів до роботи з підлітками схильними до девіантної поведінки – бродяжництва.

Поняття «девіація», «дезадаптація», «безпритульність», «бездоглядність», «адикція» і пов'язане з ними поняття «втеча» міцно увійшли в психологію, педагогіку, соціологію, юриспруденцію. Проблеми, які пов'язані з бездоглядністю, безпритульністю, бродяжництвом стоять достатньо гостро в сучасному українському суспільстві. За статистикою більше ніж 50 тис. дітей та підлітків щороку йдуть з дому, від батьків, про що, додатково свідчать популярні телепередачі: «Говорить Україна», «Стосується кожного» та ін., поповнюючи «дитяче соціальне дно» [1, 17]. Більшість вчених Л. О. Грищенко, О. О. Реан, А. М. Нечаєва, S. Morich, P. Peterich та ін. розглядають проблему бродяжництва неповнолітніх як один з варіантів компенсаторної поведінки в конфліктній ситуації, неадекватної реакції на неблагополучні обставини виховання в сім'ї, в рамках якої формується особистість підлітка та його поведінка. Сьогодні не викликає жодного сумніву той факт, що «практично немає жодного соціального або психологічного аспекту поведінки підлітків..., який не залежав би від сімейних умов у теперішньому або минулому» [4, 29].

Дисфункціональна, неблагополучна сім'я, байдужість батьків до дитини провокують її піти з дому, що є своєрідним викликом для батьків, щоб привернути їхню увагу до себе. Для неї це єдиний вихід змінити ставлення батьків до себе, адже дитині не під силу змінити умови в сім'ї, характер взаємодії між батьками, систему ставлень до себе – вона «в змозі змінити тільки себе, свою поведінку і у більшості випадків вона самовільно йде з дому» [1, 18], зі школи тощо. Коли дитина йде – це вчинок, дія, яка викликана попередніми соціальними діями і одночасно є причиною

наступних дій. Поведінка цієї категорії дітей – це демонстрація психологічного дискомфорту, незадоволення своїм життям, умовами, взаємодією з батьками в сім'ї, конкретною ситуацією, а тому вони мотивовані до її зміни. Як зазначає А. В. Гоголева, коли дитина самовільно йде з дому, тобто обирає такий спосіб розв'язання конкретної проблеми, так вона висловлює свій протест дорослим і дуже часто, такий спосіб закріплюється в стратегію і набуває активного характеру. Варто наголосити, аналіз сімейних взаємостосунків показав, що для формування девіантної поведінки у підлітків мають значення не тільки формальні показники структури сім'ї, але і якісна характеристика. Так, наприклад, учені наголошують, що у підлітків, які схильні до бродяжництва і які вживають токсичні речовини, виявлено «блокування потреби в матері» [5]. У психодинамічних теоріях порушення міжособистісних стосунків батьків і дітей вважається однією з основних причин того, що дитина йде з дому та формування алкоголізму і наркоманії. Так, наприклад, австрійський психоаналітик В. Буріан зазначає, що у підлітків-вулиці виявлена алекситимія – труднощі з вербалізацією почуттів, а Г. Клауд, Дж. Таунсенд підкреслюють, щоб нормально функціонувати в дорослому житті, впевнено йти по життю, оптимістично дивитися в майбутнє, зростати з довірою до свого «Я», оточуючого світу, людині необхідно мати «впевненість у стосунках з матір'ю» [3].

У розумінні девіантної поведінки, зокрема, підлітків, головним є те, що в розвитку особистості відбувається викривлення, яке і проявляється через її поведінку. Варто наголосити, що бродяжництво обумовлено ще і уявленням підлітків про життя, про майбутнє, про те, як вони не хочуть жити, потребою «пережити новий емоційний насичений досвід, який якісно відрізняється від того, який вони пережили в основних інститутах соціалізації» [1, 18], зокрема в своїй сім'ї. Задоволення цих потреб часто відбувається через те, що дитина обирає бродяжництво (діти, які в силу різних обставин живуть на вулиці більше одного місяця) [1, 157].

Зазначимо, що підлітковий вік як кризовий період розвитку людини, навіть в нормі,

характеризується низкою обставин, які ускладнюють процес соціалізації, тому він розглядається і в якості додаткового чинника девіантної поведінки. Бродяжництво має декілька етапів формування. Так, перший етап є, як правило, короткочасним (реакція на зовнішній подразник). Неповнолітній йде з дому під час сварки батьків, сварки з батьками, покарання за якийсь вчинок – він тиняється по вулицям. На його думку, такий вчинок – уникнення неприємностей, це «втеча» у безпеку.

Другий етап характеризується вже звичною, фіксованою поведінкою – навіть незначні зауваження, погано підготовлене домашнє завдання – привід втекти.

Нині привертає до себе увагу схильність до бродяжництва дітей, підлітків у соціально благополучних, повних сім'ях. Однією з причин, на думку, Е. Еріксона є те, що для дитини важливий теплий емоційний зв'язок з матір'ю, а не кількість їжі та лише демонстрація любові. Дефіцит емоційної близькості у дитини з батьками трансформується у відчуження або повну емоційну ізоляцію. Згодом, дитина свої потреби у теплому «живому» спілкуванні з батьками починає шукати та задовольняти в неформальному спілкуванні з однолітками, що і створює умови для «процвітання» асоціальної поведінки.

Серед найбільш розповсюджених поведінкових відхилень, які поєднуються з шкільною дезадаптацією (за К. Роджерсом, дезадаптація – це стан внутрішнього дисонансу, який полягає в потенційному конфлікті між установками «Я» та досвідом людини, тобто це внутрішньоособистісний конфлікт самої особистості. Результатом дезадаптації є порушення рівноваги у стосунках з соціумом, викривлення змісту цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій, дифузія соціальних ролей) є: порушення дисципліни, прогули уроків, гіперповедінка, агресивна поведінка, опозиційна поведінка, шкідливі звички, брехня тощо.

До більш масштабної соціальної дезадаптації у шкільному віці, вчені відносять: регулярне вживання психоактивних речовин, сексуальні девіації, проституцію, скоєння злочинів та бродяжництво.

Враховуючи сучасні умови розвитку, надбання науково-технічного прогресу, вчені від-

мічають появу залежностей у зростаючої особистості – це залежить від комп'ютерних ігор, відеофільмів тощо.

Отже, кожна дитина, яка опиняється на вулиці, йде з дому з різних причин, маючи свою внутрішню мотивацію, свою індивідуальну життєву історію, але однією з головних причин є та, на яку красномовно вказав Н. де Ротшильд і на яку усі дорослі повинні звернути увагу, адже від цього залежить якість зростаючої особистості. Він писав: «Якщо дитина не відчуватиме, що Ваш дім належить їй теж, вона зробить своїм домом вулицю». Як бачимо, характер дитячо-батьківських взаємин, емоційний зв'язок, психологічний клімат в сім'ї, у більшості випадків, виступає головною причиною того, чому дитина надає перевагу – блуканню по вулицях, бродяжництву. Аналізуючи роль сім'ї, батьків у набутті первинного асоціального досвіду, А. В. Гоголева зазначає, що з усіх дефектів соціалізації особистості найбільш небезпечними є дефекти первинної соціалізації в сім'ї [1, 244]. З цієї тези випливає, що практикуючий психолог школи є необхідним професіоналом і для самих батьків. Саме цей професіонал зможе надати кваліфіковану психологічну допомогу як підліткам з девіантною поведінкою, зокрема, бродяжництвом так і їхнім батькам, застосовуючи індивідуальний підхід (гуманістично-спрямований).

З вищезазначеного стає зрозумілим, чому питання формування готовності майбутніх практикуючих психологів до роботи з підлітками даної категорії стає сьогодні надзвичайно актуальним.

Готовність студентів-психологів до роботи з такою складною категорією підлітків – схильних до бродяжництва, ми представляємо як нерозривну єдність таких компонентів: когнітивного, мотиваційно-оціннісного, діяльнісно-компетентнісного.

Когнітивний компонент передбачає володіння студентами-психологами знаннями про: психологічні особливості розвитку особистості в підлітковому віці; особливості провідної діяльності дітей підліткового віку; особливості особистісного розвитку підлітка в умовах соціально-економічної кризи, дитинство як соціально-психологічний феномен,

його проблеми та шляхи розв'язання; особливості існування нужди в підлітковому віці; соціальну та шкільну дезадаптацію, психологічні механізми її виникнення, ознаки, характеристики; рівні соціальної дезорієнтації (стоїть поряд з соціальною та шкільною дезадаптацією, більше того, «соціальна дезорієнтація представляє собою складову частину соціальної та шкільної дезадаптації») [6, 60]; норму та відхилення у фізичному, психічному, соціальному, інтелектуальному розвитку. Когнітивний компонент готовності також обов'язково включає знання щодо надання психологічної допомоги підліткам цієї категорії, уміння аналізувати систему, особливості взаємодії між підлітком та його батьками, між підлітком та соціумом.

Мотиваційно-оціннісний компонент включає перш за все, глибоку віру майбутнього психолога в людину, в її найкращі якості, особливо, коли вона тільки-но «стає на крило» в своєму житті; уміння прийняти і пропустити через своє серце слова з клятви психолога про обов'язок «допомагати їй у важкі хвилини її поступового дорослішання, уміння прийняти, цінувати і берегти загадку її неповторної індивідуальності»; зацікавленість в роботі з підлітками схильними до бродяжництва, сформованість міцних установок на взаємодію з батьками цих підлітків; стресостійкість, рефлексію, емпатію.

Діяльнісно-компетентнісний компонент включає: уміння проводити психологічну діагностику, психокорекційні заходи, використовувати технології, які спрямовані на розвиток творчого потенціалу підлітків, їхніх сильних позитивних рис характеру, мінімізацію проявів негативної поведінки. Також цей компонент включає уміння майбутніх психологів вибудовувати «інтимно-глибинний діалог» (І. Д. Бех), як з підлітками, так і з їхніми батьками, формуючи у останніх батьківську психологічну компетентність, конструктивну взаємодію з соціальним оточенням цих школярів, застосовувати у конкретних життєвих ситуаціях теоретичні знання (компетентність набувається і проявляється у діяльності).

Ми виділили три рівня готовності майбутніх практикуючих психологів до роботи з підлітками з девіантною поведінкою, зокрема, схильних до бродяжництва.

Високий рівень. У студентів-психологів є високий інтерес до роботи з цією категорією підлітків, наявні глибинні, міцні теоретичні знання, практичні вміння, є певний досвід спілкування з ними (проходження усіх видів практик, участь у волонтерській діяльності спільно з викладачами), усвідомлення відповідальності за результати своєї роботи, високий рівень компетентності, як досвідченості, володіння психологічними особливостями сучасних підлітків, розуміння нової соціальної ситуації в якій живе, розвивається підростаюча особистість, володіння методиками психодіагностики та уміння аналізувати, інтерпретувати отримані результати прогнозувати «індивідуальну зону найближчого розвитку» (С. Д. Максименко), організувати та проводити корекційну, інтегративно-просвітницьку роботу як з підлітками, так і з членами їх родин (враховуючи «обличчя», сімейний устрій кожної сім'ї).

Середній рівень. Студенти-психологи вміють застосовувати комплекс психодіагностичних методик в дослідженні проблеми бродяжництва (девіантна поведінка), можуть конструктивно спілкуватися в рамках діалогу з цією категорією підлітків, хоча виявляють труднощі у роботі з батьками цих школярів. Морально виявляють готовність до роботи з цією категорією підлітків.

Низький рівень. Теоретичні знання з означеної проблеми поверхові, мають утруднення у відборі та застосуванні психодіагностичного інструментарію, не мають бажання, внутрішньої мотивації надавати психологічну допомогу таким підліткам. Цей факт є досить тривожним, оскільки, якщо ці студенти-психологи оберуть своїм місцем роботи школу, в якій є і такий контингент підлітків (бродяжництво, як один з видів девіантної поведінки), що вони не зможуть надати кваліфіковану психологічну допомогу цим дітям, їхнім батькам, що є порушенням клятви психолога та показником незадовільної професійної підготовки.

Працюючи із студентами-психологами факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, які самовизначилися з майбутнім робочим місцем – обрали загально-

освітню школу, ми провели експериментальну роботу. Нами було обстежено 300 школярів-підлітків загальноосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів м. Миколаєва та Миколаївської області і виявлено, що 20% від загальної кількості обстежених складають ті, які схильні до бродяжництва (увійшли підлітки, як з благополучних сімей так і з неблагополучних). Це говорить про те, що середня школа очікує практикуючих психологів, які здатні ефективно працювати з різним контингентом учнів, у тому числі і з підлітками з девіантною поведінкою, яка виявляється в одному з таких видів, як бродяжництво.

Для підготовки студентів-психологів до роботи з вищезазначеною категорією підлітків, нами була спланована, організована та проведена наступна робота, яка органічно поєднувала аудиторний час навчання та позаурочний. Для нас таке поєднання означає максимально повно використовувати поза аудиторний час, який ми розглядаємо як могутній додатковий ресурс професійної підготовки, враховуючи недостатню кількість аудиторних годин, які відводяться на вивчення відповідних навчальних дисциплін.

Так, наприклад, на заняттях з «Вікової та педагогічної психології» студенти додатково вивчали та обговорювали теоретично висвітлені в періодичних виданнях, працях сучасних учених як вітчизняних так і зарубіжних, проблеми розвитку сучасних підлітків, вплив особливостей сучасного світу на їхній розвиток, світосприйняття, особливості такого соціально-психологічного феномену як Дитинство, взаємостосунки між батьками та сучасними дітьми, зокрема, підлітками. Зазначимо, що в жодному підручнику з «Вікової та педагогічної психології» питання про вікові особливості сучасних підлітків, вплив сучасного соціуму (його характеристики на них не висвітлено). На занятті з усвідомленого батьківства детально обговорювалися питання які стосуються особливостей сучасної сім'ї, особливостей взаємостосунків сучасних батьків з дітьми, психології жінки третього тисячоліття, яка суттєво впливає на психологію материнства, ставлення матері до дитини, що особливо є важливо для сучасних жінок-матерів, які є соціально спрямованими і для яких робота, кар'єра

посідають перше місце. Особлива увага приділяється темі «Усвідомлене татківство» – роль батька у вихованні сучасного підлітка.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Психологія девіантної поведінки» детально висвітлювалися проблеми соціальної дезорієнтації, аналізувалися поняття «бездоглядність», «безпритульність», бродяжництво та пов'язане з ними поняття «втеча», питання самовільного уходу з дому тощо, причини цього явища. Особлива увага приділялася тлумаченню таких понять, як «втеча», «йде самовільно», «утікання», оскільки ці поняття в психолого-педагогічній літературі змішані і не чітко розмежовуються між собою. Визначення цих понять, чітке їх розуміння дозволять зовсім по-іншому подивитися на ці явища.

У позанавчальний час в рамках роботи психологічного гуртка «Психея», дискусійного клубу «На перехресті думок» (організатор І. С. Литвиненко) студенти проводили практичні завдання, вправи, працювали з психодіагностичним інструментарієм, обговорювали главу з книги С. Д. Максименка «Психологія особистості» – особливості існування нужди в підлітковому віці. Особливо цікаво і жваво відбувалися обговорення в форматі дискусій: «Підліток – ХХ-ХХІ століття». Застосовувалися різні методи навчання: лекція-бесіда, лекція-провокація, лекція-«прес-конференція», лекція-ситуація, аналіз конкретних ситуацій, рольові ігри, психологічні тренінги, круглий стіл, самостійна робота студентів з наступним обговоренням. Особлива увага приділялась обговоренню Концепції превентивного виховання дітей і молоді.

Під час підготовки майбутніх психологів до роботи з підлітками схильними до бродяжництва ми використовували індивідуальний підхід, який у єдності з іншими засобами навчання сприяє професійному зростанню майбутніх практикуючих психологів. Індивідуальна робота проводилася у формі індивідуальних міні-бесід, індивідуальних консультацій, обговорення результатів їхньої психодіагностичної роботи, яка проводилася на базах загальноосвітніх шкіл міста та області з метою виявлення «групи ризику» – підлітків схильних до девіантної поведінки, бродяжництву, розглядалися детально питання роботи

із сім'єю таких підлітків, вибудови конструктивного діалогу, ролі психолога в житті школи, створення ним позитивного іміджу школи тощо. В рамках індивідуальної роботи відбувалося обговорення проходження студентами практики в школах, де майбутні психологи закріплюють і розвивають навички роботи з девіантними підлітками, вчилися виявляти таких школярів, встановлювати з ними, батьками контакт, визначати програму психологічної допомоги підліткам цієї групи, розробляти поради для батьків, щоб покращити процес взаємодії з дітьми, психологічний клімат в сім'ї.

Активну участь брали студенти разом з викладачами кафедри психології (І. С. Литвиненко, І. Є. Чугуєва, О. Г. Білюк, С. В. Кузнецова, Д. В. Прасол) у батьківських зборах (ЗНЗ № 50, 39, 41), де обговорювалися «пожежні» питання виховання підлітків. Студенти-психологи, викладачі кафедри психології брали участь у батьківських зборах, на яких були присутні і школярі-підлітки (ЗНЗ № 39 м. Миколаєва), де відбулося цікаве обговорення на тему: «Сучасні батьки – сучасні підлітки».

Також були організовані виїзні заходи із студентами-психологами в Арбузинський, Доманівський райони, де на базах шкіл відбувалися практичні семінари присвячені проблемам виховання сучасної молоді (студенти готували цікаві виступи, ділові, рольові ігри тощо).

В рамках волонтерської діяльності (волонтерський центр «Тепло поколінь», організатор, керівник І. С. Литвиненко) студенти розробляли для підлітків шкіл-інтернатів, ЗНЗ соціальної реабілітації низку заходів (наприклад, тиждень психології «Я + Він + Вони = Ми»), фізкультурні змагання, спільні перегляди кінофільмів, культпоходи до театру, моделювання життєвих ситуацій та їх розв'язання тощо.

Використання аудиторного та позааудиторного часу в рамках професійної підготовки майбутніх практикуючих психологів для та-

кої соціальної практики, як освіта різних форм, методів навчання сприяє цілісності і системності процесу підготовки цих спеціалістів до роботи з девіантними підлітками, які схильні до бродяжництва.

Висвітлена робота показала позитивну динаміку розвитку всіх компонентів готовності майбутніх психологів до роботи з вищезазначеною «групою ризику» підлітків. Подальші кроки будуть спрямовані в сторону підготовки студентів-психологів до роботи з батьками підлітків, схильних до бродяжництва (благополучні – неблагополучні сім'ї), оскільки практика показала, що майбутніх психологів під час навчання у ВНЗ недостатньо орієнтують на співпрацю з сім'єю, мало враховуються зміни, які відбуваються в сучасній сім'ї і які впливають на зростаючу особистість, зокрема підлітка.

Список використаних джерел

1. Гоголева А. В. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты / А. В. Гоголева. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. — 464 с.
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.; наук. ред. А. М. Богуш; За заг. ред. Н. В. Гавриш. — Луганськ : Альма-матер, 2006. — 368 с.
3. Клауд Г., Таунсенд Дж. Фактор матери / Г. Клауд, Дж. Таунсенд / пер. с англ. Л. Сумм. — М. : Трида. 2002. — 336 с.
4. Муньягисеньи Э. Влияние неблагоприятных факторов микросреды на формирование аддиктивного поведения у подростков / Э. Муньягисеньи // Психологическая наука и образование. — 2001, № 4. — С. 28–40.
5. Психологические особенности наркоманов периода взросления / Под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого. — Самара, 1998. — 148 с.
6. Рышкова Л. Подготовка студентов к работе с социально дезориентированными школьниками / Л. Рышкова // Практична психологія та соціальна робота, 2011. — № 5. — С. 59–62.
7. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. — Изд. 2-е. — М., 1979. — 85 с.
8. Фельдштейн Д. И. Феномен Детства и его место в развитии современного общества / Д. И. Фельдштейн // Мир психологи. — 2002. — № 1 (29). — С. 9–20.

IRYNA LITVYNYENKO

Mykolaiv

VOCATIONAL PREPARATION OF THE STUDENTS-PSYCHOLOGISTS FOR WORK WITH TEENAGERS PRONE TO VAGRANCY

The article highlights the features of the modern world significantly affecting the quality of life of a human being, his/her immediate environment – family, the younger generation. It makes an accent on the

shortage of the positive impact upon teenagers by parents and society. The article reveals the factors provoking the deviant behavior of teenagers – the vagrancy and underlines the leading role of the school practicing psychologist in providing these teenagers with psychological assistance. The «weak» places in the training of the students-psychologists are revealed and the practical steps assisting in formation of the readiness of the future psychologists for work with teenagers of the designated group based on the cognitive, motivational-evaluation, activities-competency based components are represented.

Keywords: vocational preparation, teenagers, vagrancy, deviant behavior, family, practicing psychologists, a new social situation of development, education, teaching methods, components of readiness.

ІРИНА ЛИТВИНЕНКО

г. Николаев

ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ К РАБОТЕ С ПОДРОСТКАМИ СКЛОННЫМИ К БРОДЯЖНИЧЕСТВУ

В статье освещены особенности современного мира, которые существенно влияют на качество жизни человека, его ближайшее окружение – семью, на подрастающее поколение. Сделано ударение на дефиците положительного влияния на подростков со стороны родителей и социума. Раскрыты факторы, которые провоцируют девиантное поведение подростков – бродяжничество, подчеркнута ведущая роль практического психолога школы в оказании психологической помощи этим подросткам. Выявлены «слабые» места в профессиональной подготовке студентов-психологов, представлены практические шаги, которые способствуют формированию готовности будущих психологов к работе с подростками указанной группы, опираясь на когнитивный, мотивационно-оценочный, деятельностно-компетентностный компоненты.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, подростки, бродяжничество, девиантное поведение, семья, практические психологи, новая социальная ситуация развития, образование, методы обучения, компоненты готовности.

Стаття надійшла до редколегії 04.04.2017

УДК 159.923

ІРИНА ЛИТВИНЕНКО, ІГОР ХОТЄНОВ

м. Миколаїв

lis2806@mail.ru

СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ В МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ХІРУРГІЧНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито визначення синдрому емоційного вигорання. Представлені погляди вітчизняних, зарубіжних вчених на цей феномен. Підкреслена його актуальність, значущість, яка впливає на якість професійної діяльності лікаря, його особистість. Висвітлені основні причини, які провокують професійний стрес, синдром вигорання, які виявляються у лікарів, і зокрема, у лікарів щелепно-лицевого відділення. Викладені результати експериментального дослідження – встановлено низку специфічних особливостей, проблем, які породжують, супроводжують розвиток емоційного вигорання особистості лікаря-хірурга щелепно-лицевої спеціалізації.

Ключові слова: спеціалізація, щелепно-лицеве відділення, лікар-хірург, синдром, емоційне вигорання, пацієнт, професійна діяльність, здоров'я, особистість.

Сьогодні, враховуючи надскладні реалії в яких живе український народ, дуже гостро стоїть питання надання якісної медичної допомоги. Це, в свою чергу, привертає увагу до лікарського корпусу, який є беззаперечно найціннішим ресурсом закладів охорони здо-

ров'я. Саме медперсонал – лікарі, медсестри є «обличчям» лікарні, які забезпечують її репутацію, конкурентоздатність, створюють її імідж. Для багатьох пацієнтів важливим є не тільки професійні уміння, навички лікаря, а й його особистість, яка, у певному розумінні, є